

RECENSIONS BIBLIOGRÀFIQUES

Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Reflexions des de la fe (II)*. 120 pp. i *Id. (III)* 124 pp. 2012. Sant Feliu de Guíxols 2010.

Els dos volums recullen els textos que reflecteixen part del treball pastoral i doctrinal i literari ben preparat de qui, persona de provada formació intel·lectual, membre de diverses Reials Acadèmies, és en l'actualitat rector de les parròquies de Castell i Platja d'Aro. Aquests escrits són un reflex de la cura amb què l'autor ha preparat els seus discursos, presentacions, classes, xerrades, etc. La seva erudició en matèries històriques s'ha palesat prou bé, al llarg d'una acreditada trajectòria, amb publicacions molt importants, de les quals n'és una mostra recent una edició, per les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, d'una obra d'un ermità escriptor del segle XVI, fra Pedro Alonso de Burgos intitulat «De la misericordia de Dios, de la inmortalidad del alma y alabanzas de la Virgen».

Els comentaris tenen un to periodístic, estan escrits amb una redacció clara i toquen temes d'actualitat sobre matèries ètiques, religioses i humanístiques, i reflecteixen especialment aquella bona preparació en matèries històriques, i així dóna gust de llegir les distincions que fa entre la consciència històrica i la memòria històrica i la utilització que d'això en fan algunes ideologies com el marxisme. L'interès de l'autor per aquesta classe de matèries no fa, però, que hi hagi una desproporció en el nombre de temes sobre aquestes, de manera que hi ha una mica de tot.

En el que seria la pàgina de crèdits hi figura la indicació que es tracta d'una còpia que es fa «Pro manuscripto». Això pot contribuir a donar a aquestes dues publicacions un caràcter més provisional, i imaginem que l'autor els podrà donar un repàs acurat pel que fa a la presentació del material, per tal de fer lluir més les composicions, i així facilitar la recerca del lector, i li suggeriríem que fes una classificació de les unitats de tots aquests llibres, agrupant-les per capítols o apartats, que responguessin cadascun, a un tema general o complementar-los amb un índex de noms i de matèries. Amb això es veuria més la rica varietat dels temes, i es podria comprovar que es toquen amb oportunitat certa tant els temes d'estricta actualitat, ja sigui social com religiosa o d'altra mena, o els que es refereixen als drets humans, a la valoració ètica de certes conductes, a qüestions

històriques, a la urgència d'una acord entre les civilitzacions, una més pacífica relació interreligiosa o tants altres. I així, si mentrestant passa una mica de temps, agradarà veure confirmats els judicis que l'autor ha fet, amb sentit comú i amb fidelitat als rectes criteris morals, en algunes matèries especialment importants, com l'incondicional respecte a la vida, a propòsit del rebuig de l'avortament o de l'eutanàsia, temes en els quals l'autor és sensible als esforços de persones de bona voluntat, com ara les activitats del moviment Provida, que a casa nostra va començar a Barcelona i s'ha anat estenent per molts altres indrets. I al mateix temps, tal vegada això li permeti també introduir alguna matisació encaminada a eliminar alguna ambigüïtat que hom hagi pogut trobar en alguna qüestió, per exemple, dels divorciats que volen rebre la comunió.

Encara que l'autor ja adverteix que no ha introduït les seves homilies en aquests volums, segur que el lector les hauria acollit també de bon grat, perquè no hi ha dubte que deuen estar molt ben preparades.

I dintre de la varietat de matèries i d'estils que ha cultivat ens plau molt d'esmentar una obra per a tots els públics: una Història de Sant Feliu.

Fertan BLASI BIRBE

Francesc EIXIMENIS, *Il Dodicesimo libro del Cristiano, capp. 139-152 e 193-197. Lo statuto della moneta negli scritti di un frate Minore del secolo XIV. Analisi introduttiva e traduzione di Paolo Evangelisti*. Trieste: Edizioni Università di Trieste. 2013, 227 pp.

L'espiritualitat franciscana abraça i ha abraçat una especial sensibilitat respecte l'ús de la riquesa i del diner, el *bon ús* dels quals s'ha establert en estreta relació amb la virtut civil i amb la promoció del bé comú de la *civitas*. Si s'examina la tradició textual dels seguidors de Francesc d'Assís, a partir ja del moment de la mort d'aquest, hom apercep una clara voluntat de codificació de paradigmes teòrics respecte l'ús dels recursos econòmics i del rol del mercat i del mercader dins de la comunitat política. En aquest context teòric, i amb un propòsit d'estudi històric del pensament econòmic occidental, s'han publicat recentment un grup capítols del *Dotzè llibre del Crestià* del gironí Francesc Eiximenis (ca. 1330-1409), un representant destacat del franciscanisme català. Aquesta publicació inaugura la col·lecció italiana *Rei Nummariae Scriptores*, dirigida per Bruno Callegher i Filippo Carlà, amb l'objectiu d'omplir buits en el coneixement de la història de l'economia anterior a l'any 1650. De fet, l'obra editada representa un succés en la història del pensament politicoeconòmic català dels darrers segles de l'Edat Mitjana. Malauradament només han pervingut fins als nostres dies els llibres *Primer* (1379-1381), *Segon* (1382-1383), *Terç* (1384) i *Dotzè* (1385-1391) del *Crestià*, obra destinada a ser una enciclopèdia del cristianisme del segle XIV composta de tretze llibres.

El *Dotzè* nasqué de la necessitat d'oferir una formació política al rei Pere el Cerimoniós, conseqüentment l'obra constitueix una guia de pedagogia política i

civil amb un marc històric ben concret. L'edició, a càrrec de la Universitat de Trieste, presenta divuit dels nou-cents set capítols que conformen el *Dotzè*, i els ofereix amb el text original en català vulgar (pàgines parells), i la seva traducció a l'italià (pàgines senars). Tant la traducció com l'estudi introductorí són resultat del treball del professor i investigador Paolo Evangelisti (Pontificia Universitat Antonianum de Roma), especialitzat en la tradició del pensament econòmic i polític franciscà. El sumari del llibre comprèn els apartats següents: *Rei Nummeriae Scriptores: le motivazioni di un progetto*, presentació de la col·lecció en italià; *Francesc Eiximenis. Lo statuto della moneta nell'analisi di un frate Minore del secolo XIV*, la introducció al text en italià (1-113); l'edició dels capítols 139-152 i 193-197 del *Dotzè llibre del Crestià* (115-163) en català vulgar i en italià; *Note alla traduzione* (164-174); l'*Appendice* amb els següents textos complementaris: el capítol 58 del *Dotzè del Crestià* en català i traducció italiana encarades (176-181), el capítol *De mutatione monete* de l'obra jurídica *Speculum principum* de Pere Belluga (†1468) en llatí i traducció italiana encarades (182-199) i *Per un'analisi del testo giuridico. La moneta del regno: un'istituzione convenuta*, comentari a l'obra de Belluga en italià (200-208); *Bibliografia de fonts i literatura secundària* (209-216); *Indice dei nomi* (216-227).

La introducció, que ocupa més de la meitat del llibre, comprèn una anàlisi acurada de l'obra editada i una contextualització de la mateixa en la gènesi de la econòmica política, la nova disciplina que es forjà entre els segles XIII i XIV. Paolo Evangelisti exposa la vessant política de la vida de Francesc Eiximenis per passar, tot seguint l'ordre dels capítols, a donar claus de lectura del *Dotzè del Crestià* dins d'una reflexió eminentment política, econòmica i jurídica. Així mateix, el focus al voltant del qual es configura aquest text introductorí és la moneda, exposada segons les diverses concepcions que s'extreuen de les paraules d'Eiximenis. De la anàlisi de certs passatges de la *Politica* d'Aristòtil, punt de partida de la reflexió eiximeniana, emergeix el *bon ús* del diner com a element fonamental en la construcció de la ciutat, el segon element més significatiu per al manteniment de la vida de la *polis*. La moneda com a bé de la comunitat, la moneda i la sobirania o l'autoritat política, la moneda com a bé consumible i la despesa, són alguns dels punts que vertebreren el text d'Evangelisti, el qual també inclou mapes conceptuals que faciliten una millor comprensió del text. Aquesta anàlisi introductòria també permet establir relacions conceptuals entre els capítols publicats i la resta de l'obra del *Dotzè*, la qual consisteix, en línies generals, en un estudi dels fonaments polítics que sostenen el govern d'una ciutat. Abans d'endinsar-nos-hi i d'exposar la proposta politicoeconòmica que engloba, cal deixar constància de la polifacètica producció escrita de Francesc Eiximenis. Gran coneixedor de la tradició clàssica, particularment de l'Aristòtil llatinitzat, Eiximenis escrigué textos de teologia, com el *Llibre de les dones* (1396); textos pastorals i sermons; textos d'economia, com el *Tractat d'usura* (1374); i textos d'orientació política i civil, com el reconegut *Regiment de la cosa pública* (1383), o el mateix *Crestià*, entre d'altres. Nascut a Girona i amb una intensa presència a les ciutats de Barcelona i de València, rebé l'encàrrec per part dels magistrats de l'última d'escriure el *Regiment*. Conceptualment molt proper al *Dotzè*, el *Regiment de la cosa pública* constitueix un tractat d'economia política que

proposa la protecció política i jurídica dels mercats davant la seva prominència social.

Francesc Eiximenis, que entrà a l'Orde dels Frares Menors l'any 1358, passà gran part de la seva vida religiosa a la Cort reial de la Corona d'Aragó i a la Cúria papal d'Avinyó. Es formà a París, Roma, Colònia i Oxford, on conegué els textos de Joan Duns Escot, qui seria el seu metre intel·lectual primordial. Eiximenis fou assessor i conseller del poder de la Corona d'Aragó, i gaudí d'una llarga i activa presència civil, política i pedagògica arreu dels territoris que integrava la Corona. Eiximenis és un exemple clarivident de la força i puixança política i civil que els frares menors adquiriren entre els segles XIII i XV, principalment en dinasties comtals i reials catalanoaragoneses, a manera de confessors, consellers polítics, diplomàtics o pedagogs. El gironí reivindicà, en els seus escrits i amb l'exemple de la seva vida, aquesta participació política d'alguns membres o seguidors del seu Orde, afavorida en part per la mobilitat territorial que els caracteritzava. Segons el seu parer, l'Orde no podia fer cas omís als *afers terrenals*, calia que tot franciscà s'hi apropés i brindés el seu suport espiritual i doctrinal. L'aproximació a allò terrenal es materialitzà també en la llengua escrita per Eiximenis, la llengua vernacla, el català, l'ús del qual assegurava una major recepció entre els governants, institucions civils de la Corona i en general dels ciutadans.

La Corona d'Aragó era una potència geopolítica i econòmica de la Mediterrània de finals del segle XIII i inicis del XIV, i les grans ciutats que la formaven eren nuclis de bullici mercantil i financer. La realitat urbana de l'Europa de la Baixa Edat Mitjana i el conseqüent creixement del comerç són el marc, i l'empenta, de la categorització del sentit i la legitimitat de la pràctica política i civil que ofereix Eiximenis en el llibre que presentem. Ara bé, ell tan sols és una figura destacable d'un procés de sistematització doctrinal que es remunta als inicis del segle XIII, en el qual excel·leix la tradició textual franciscana. En aquesta formació de nous paradigmes teòrics destaquen els noms d'Arnau de Vilanova i de Ramon Llull, testimonis de la gran capacitat de pensament de què gaudia la Corona catalanoaragonesa en època tardomedieval.

La pregonesa textual que trasllueixen les línies d'Eiximenis es deu, en gran part, a la influència de l'exegesi bíblica de la tradició cristiana, de la tradició neotestamentària i evangèlica, i també del dret canònic del moment. El professor Evangelisti subratlla la influència del tractats sobre la moneda anteriors a Eiximenis, com l'obra de Nicolau Oresme. No obstant això, cal cercar en la sensibilitat franciscana que distingí Eiximenis, en la seva elecció de la pobresa voluntària, la llavor de la seva reflexió i proposta política. L'espiritualitat franciscana, en el seu cas, no es limità a l'àmbit de la vida personal, sinó que s'erigí en un instrument especial de pedagogia civil, de la qual el *Dotzè* n'és un exemple. La tradició franciscana s'havia caracteritzat per l'interrogant respecte del valor i significat de les riqueses i dels diners, inquietud que s'inicià amb la primera definició de la *paupertas* de l'Orde. Seguint les paraules d'Evangelisti, la reflexió econòmica franciscana comença en la recerca de sentit de la renúncia al dret de propietat sobre els béns que efectua tot franciscà en el moment d'entrar a l'Orde. Què significa tenir béns sense posseir-los? Alexandre de Hales, Pèire

Joan Oliu (i el seu cercle), Joan Duns Escot, Guillem d'Ockham, Francesc de Mayronis, Guiral Ot o el mateix Bonaventura, són només alguns dels reconeguts pensadors del desenvolupament teòric que intentà respondre a aquest interrogant i que es consolidà al llarg de la segona meitat del segle XIII. Aquesta evolució teòrica, ètica i econòmica, protagonitzada també per membres de l'Orde dels Predicadors, emmenà vers una descripció i categorització de certs fenòmens econòmics, les quals prevalgueren un segle després, amb l'adveniment del humanisme i el seu esperit crític.

L'obra d'Eiximenis, *magister* de l'Estudi franciscà de Tolosa, representa un pas més en el camí de la sistematització doctrinal al·ludida en la mesura en què transcendeix l'esfera exclusivament doctrinal i, incloent un doble nivell de reflexió, desenvolupa tot un projecte de política econòmica, financera i fiscal. En l'obra eiximeniana es passa de la dimensió teòrica, centrada en una teoria ètica i doctrinal, a una proposta política i institucional que han de portar a la pràctica els magistrats i els governants de la *cives*. Cal assenyalar aquesta traducció pragmàtica de l'obra d'Eiximenis, que es materialitza en lleis jurídiques i actuacions polítiques i administratives concretes, com una de les raons de la significança històrica del franciscà. El ja esmentat *Regiment de la cosa pública* serà un dels textos més utilitzats pel consell de València fins al 1450, aproximadament, i s'ha documentat la presència posterior del *Dotzè del Crestià*, dirigit explícitament als governants i negociants de la ciutat, en biblioteques de mercants de la Corona d'Aragó. De fet, el *Dotzè del Crestià* fou una obra jurídicament important per a la ciutat de Girona fins al segle XVII, justificant així el seu relleu institucional i polític.

En el *Dotzè*, partint de la reflexió i verbalització del fet econòmic, Eiximenis construeix una doctrina ètica i econòmica que engloba una anàlisi tècnica de mercat. Començant per una consideració de la moneda com a institució política, creada «*per tal que les ciutats e comunitats fossen pus bastants a ssi matexes e pus promptament e abans haguessen ço qui·ls és mester*» (*Dotzè*, cap.139), l'autor suggereix un programa polític que incideix en la formació i alimentació d'una estructura econòmica comunitària. Individuant certs mecanismes de mercat i d'ús dels béns, Eiximenis realça alguns elements fonamentals per la constitució d'aquella: un control sobre la despesa pública, un sistema de crèdit i deute públic, i el comerç de béns bàsics. A més a més, el gironí limita i planteja un domini polític sobre certes pràctiques econòmiques, atorgant-les-hi legitimitat. L'objectiu d'aquestes propostes és enfortir la comunitat política i, en darrer terme, permetre la seva autonomia econòmica. Un sistema de fiscalitat políticament delimitat, l'establiment del valor de la moneda i la creació d'un tresor públic, obert i permanent, possible gràcies a un pacte de la comunitat amb el monarca, són altres mesures a adoptar per reforçar la comunitat política. Tals procediments, que conformen el disseny polític i econòmic d'Eiximenis exposat en el *Dotzè*, es posen al servei del desenvolupament productiu de la comunitat i de la seva activació econòmica. En aquest quadre teòric esbossat, la figura del mercader s'erigeix com a peça fonamental del mecanisme descrit. I és que els mercaders, subjectes actius de l'intercanvi comercial de béns, permeten i incentiven la circulació de la moneda, adquirint un rol social i civil destacat als ulls

d'Eiximenis, per qui «*la mercaderia qui, sens comparació, és millor per a la comunitat*» (Regiment, cap.36). El *bonus cives* és el mercant que es dedica a la comunitat i al seu bon funcionament, motiu pel qual el programa polític li reserva una valoració ètica i econòmica particular.

El projecte polític constructiu eiximenià planteja un quadre institucional focalitzat en la protecció de la comunitat política (i cristiana). Eiximenis postula la necessitat de l'autonomia i autoritat econòmica de la comunitat, a la qual també se li confereixen drets civils per sobre, inclús, del mateix monarca. La comunitat dels ciutadans és des de qualsevol punt de vista el veritable subjecte polític i jurisdiccional. A les seves mans hi ha la promoció i la tutela de tres elements imprescindibles per a la seva convivència: la promoció d'ètiques públiques, certes obligacions financeres i fiscals i la tutela de la moneda. Aquesta, més enllà de la seva materialitat, es concep com un ens artificial que obté la seva natura de la regla convinguda per la comunitat, la qual l'ha de protegir pel seu valor i significat polític intrínsec i ha de vetllar per la seva adequada funció en les relacions civils i en la vida de la *polis*. La força atorgada al concepte de comunitat es relaciona estretament amb la presència de la idea del pacte o consens, necessari en les decisions polítiques i econòmiques. En tot cas, la conceptualització institucional de l'estatut de la moneda i la reflexió sobre el mercat d'Eiximenis s'inscriu en la tradició textual catalano-aragonesa del segle XIV anteriorment citada. Partint de comentaris a diversos textos polítics d'Aristòtil, l'Orde dels franciscans fou protagonista de la gènesi de la reflexió sobre la moneda que es produí a les acaballes de l'Edat Mitjana i arribà fins a la modernitat.

No obstant això, la idea de fons del *Dotzè del Crestià*, vinculada amb el vessant espiritual del seu autor, és d'una altra índole: servir la comunitat és la manera més elevada de servir Déu. En altres paraules, s'identifica l'atenció a la comunitat amb l'atenció a Crist, i és que servir la comunitat «*és la pus alta obra qui al món sia*» (Regiment, p.51). Amb aquesta relació directe entre la comunitat de ciutadans i la comunitat de fidels, s'ofereix un criteri discernidor del bon i del mal ciutadà, a saber: voler i estimar el bé comú és voler i estimar el bé de Crist, de tal manera que ser un *bon cristià* implica ser un *bon ciutadà*. Al contrari, el *mal ciutadà* és aquell que guarda una estima superior al propi bé que al bé comú, que és bé de Déu, i actua així contra la *res publica*. D'aquesta manera Eiximenis demana que el govern de les ciutats «*no sia posada en mans d'òmens amants massa lo propi bé*» (Dotzè, cap. 197), i és que «*los béns de la cosa pública sien millors en quant són ordonats a més bé que neguna res en particular d'aquella*» (Dotzè, cap.58). Qui estima el seu propi bé en comptes del bé comú perd fidelitat civil i espiritual, un dels elements principals per al funcionament de la *res publica*. L'amor propi és l'antítesi del bé comú, que és el bé de Crist.

El fonament d'aquesta idea, precedida també per una llarga tradició textual franciscana, és el mimetisme cristològic. El model explícit per al bon funcionament de la cosa pública és Crist, model a seguir tant pel *bon cristià* com pel ciutadà i governant. Es tracta, però, del Crist de la caritat, aquell que sacrificà el que tenia i a ell mateix per la salvació de les ànimes de la humanitat,

la seva comunitat. Es tracta del Crist home, servent de Déu i igual als homes; és el Crist de la Passió i de la Redempció, el Crist que baixa de la Creu i acollit per tota la cristianda. La *caritas* cristiana esdevé així el centre de la reflexió política. Aquest símbol espiritual es tradueix en termes de pràctica política en una total dedicació a l'espai públic per part dels ciutadans, i els mercants són els més propers a tal ideal cristià en tant que servent de la comunitat. L'exemplaritat de Crist en l'àmbit del comportament polític testimonia la intensa imbricació i implicació de les esferes política, econòmica, ètica i religiosa en els pensadors de la Baixa Edat Mitjana. I és que l'exemplaritat de Crist no es redueix en una qüestió de bondat cristiana, sinó que transcendeix l'àmbit de la religiositat per ser un element fonamental per al govern de la *res publica*. És més, l'exemple de Crist, de gran reconeixement en l'espai públic del moment, és element de justificació i validació de la proposta ètica i política exposada.

Finalment, cal notar com al llarg del decurs teòric de l'obra presentada sobresurten algunes qüestions a nivell conceptual, d'una manera més o menys explícita, com és l'origen del poder, l'origen de la ciutat, el concepte de ciutadania i la funció de la llei. Es tracta, per tant, d'un tractat d'ètica econòmica que té interès polític, jurídic, històric i també filosòfic. El text editat per Paolo Evangelisti permet conèixer com es categoritzà i analitzà la pràctica de l'economia en les societats de l'Europa occidental, concretament entre l'Edat Mitjana i la primera Edat Moderna, dins d'una tradició textual específica. I és que l'obra d'Eiximenis, com hem apuntat, s'inscriu dins la textualitat discursiva i l'elaboració col·lectiva d'aquells que escolliren la *paupertas* voluntàriament. Particularment, el *Dotzè del Crestià* participa en el procés de construcció d'un mètode de representació i de tot un lèxic de referència de comportament social i polític que ha arribat fins als nostres dies. Des d'aquestes línies només podem agrair la tasca del professor de l'Antonianum Paolo Evangelisti i augurar una vida pròspera a la nova col·lecció italiana, que té previst de publicar properament el *De monetæ mutatione* (1609) de Juan De Mariana.

Maria CABRÉ

Josep M. BLANQUET, *L'origen de la Sagrada Família. Josep Manyanet, l'inspirador*. Barcelona, Editorial Claret, 2014, 272 pp.

El pare Josep M. Blanquet, antic superior general de la congregació dels Fills de la Sagrada Família, ja havia publicat l'any 2002 una monografia titulada *Josep Manyanet i el temple de la Sagrada Família*. Recentment, el proppassat març de 2014, en l'escaiença del 150 aniversari de la fundació de la congregació dels Fills de la Sagrada Família, ha reprès la temàtica amb aquesta nova publicació, en la qual remunta les seves recerques fins a la mateixa gènesi de la fundació del Temple Expiatori de la Sagrada Família documentant, amb fets i textos, la triple iniciativa protagonitzada per sant Josep Manyanet (1833-1901), qui tingué la inspiració d'edificar a la ciutat de Barcelona un temple expiatori

en honor de la Sagrada Família per tal d'assolir una projecció d'abast universal de la devoció a Jesús Maria i Josep. Aquesta primera inspiració del pare Manyanet fou canalitzada, i posteriorment executada, pel gran amic del sant, l'editor barceloní Josep M. Bocabella (1815-1892), fundador de l'Associació Josefina i –junt amb el religiós mercedari Josep M. Rodríguez Bori (1817-1879)– en el 1867 fundador també la revista *El Propagador de la Devoció a San José*, essent ambdós –Bocabella i Rodríguez Bori– els promotors a Catalunya del moviment eclesial josefí encetat a Nevers per iniciativa del sacerdot marista Jean-Marie-Joseph Hugué (1812-1884), a través de la revista *Le Propagateur de la dévotion à Saint Joseph et à la Sainte Famille*.

L'editor i llibreter Josep M. Bocabella, una volta acollit el suggeriment del pare Manyanet de construir no només un temple expiatori a Barcelona exclusivament dedicat a sant Josep sinó a tota la Sagrada Família (cf. pp. 48-52), volgué confiar la realització del projecte a l'arquitecte diocesà Francesc de Paula Villar (1860-1927), però al renunciar aquest, en menys d'un any d'iniciades les obres, a la direcció de la construcció del temple expiatori barceloní aconseguiria Josep M. Bocabella el novembre de 1883, que la direcció de les obres fos assumida pel genial arquitecte Antoni Gaudí (1852-1926) qui, com a arquitecte de la Sagrada Família, va poder comptar amb l'assessorament i influx espiritual de sant Josep Manyanet, tal com resta posat en relleu al llarg del llibre (vegeu a les pàgines 215-263: «Josep Manyanet, conseller, puntal, suport i inspiració d'Antoni Gaudí»).

La documentació aplegada en aquest llibre per Josep M. Blanquet (tant l'escrita, com també el conjunt d'objectes devocionals i litúrgics descrits i inventariats) ens il·lumina sobre els orígens més remots del temple expiatori de la Sagrada Família, especialment a propòsit del gran paper de sant Josep Manyanet en la inspiració i assessorament durant la primera fase de la construcció del temple de la Sagrada Família.

La present monografia no pretén pas ser ni una història del temple expiatori, ni tampoc una biografia dels personatges que van intervenir en la seva construcció, sinó que, senzillament, Josep M. Blanquet s'ha proposat narrar i documentar quins foren els autèntics orígens de l'actual basílica de la Sagrada Família de Barcelona, l'icona més emblemàtica de la Ciutat Comtal i, alhora, un dels edificis de més renom mundial, assolint encara molt més relleu des de la consagració que efectuà el papa Benet XVI el dia 7 de novembre de 2010 durant la seva visita a la ciutat de Barcelona.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFMCap.

Alexander HOROWSKI, *Repertorium sermonum latinorum medii aevi ad laudem sancti Francisci Assisiensis* (Subsidia scientifica franciscalia, 13) Istituto Storico dei Cappuccini, Roma 2013, pp. XXIV + 287 pp.

L'actual president de l'Institut Storico dei Cappuccini, Fra Alexander Horowski amb l'edició d'aquest repertori integrat per 1.049 sermons redactats en llengua llatina i predicats en honor de sant Francesc d'Assís († 1226) completa, i amplia cronològicament, aquell primer *Repertorium sermonum* que l'any 1982 publicà el reconegut franciscanista Jacques Guy Bougerol († 1997) on oferí la relació dels sermons pronunciats des de la canonització de Francesc d'Assís (1228) fins a l'any 1350. Amb la publicació d'aquest nou repertori, Alexander Horowski fa arribar la seva recopilació fins als primers anys del segle XVI, entorn a l'any 1517, quan es consumà la divisió de l'Orde de Framenors.

L'autor d'aquest repertori, a més de l'incipit de cada homilia, ens indica si el sermó fou predicat en ocasió de la solemnitat del sant (4 d'octubre), en la festa de l'estigmatització (17 de setembre) o bé en ocasió de l'aniversari de la trasllat de les relíquies de sant Francesc a la cripta del Sacro Convento (24 de maig). Quan l'autor del sermó ha estat possible d'identificar-lo, Horowski hi afegeix algunes dades bibliogràfiques i també indica si el text ha estat editat, ja que bona part dels sermons els trobem estampats en edicions incunables i del segle XVI. Tanmateix, alguns dels sermons del repertori són encara inèdits i formen part de la col·lecció de manuscrits de la Biblioteca Apostòlica Vaticana i de la Biblioteca del Sacro Convento a la ciutat d'Assís i, també, en altres biblioteques especialitzades, principalment de Roma (Biblioteca Angelica), Florència (Biblioteca Riccardiana), Pàdua, Venècia (Biblioteca Marciana), Milà, Nàpols, París (Biblioteca Nacional), Berlín, Brussel·les, Innsbruck, Colònia, Munic, Toledo (Biblioteca Capitular), València (Biblioteca Catedralícia), Tortosa, Palma de Mallorca i Barcelona (Arxiu de la Corona de Aragó: Ms 209 i Ms 226, procedents del cèlebre monestir de Ripoll), entre d'altres. S'ha de remarcar que alguns dels sermons predicats en l'aniversari del trasllat de les relíquies de sant Francesc, també foren emprats per a la festa del trasllat de les relíquies de sant Martí de Tours i de sant Domènec de Guzman (vegeu el sermó núm. 86, *Ante translationem*, que predicà el framenor Giovanni di Castello per la trasllat de sant Francesc i de sant Domènec; o bé el núm. 91, que fou predicat també per la trasllat de les relíquies de sant Martí de Tours).

El repertori conté uns índex modèlics amb les citacions dels textos de la Sagrada Escripura, junt amb una relació completa dels còdexs i manuscrits, la llista d'autors citats i, sobretot, el valuós índex de llocs on foren predicats els sermons i, finalment, hi trobem una relació alfabètica dels predicadors autors dels sermons (cf. pp. 255-286), dels quals volem destacar a eminents figures de l'Orde Seràfic com ara: Bonaventura de Bagnoregio (sant Bonaventura), Mateu d'Acquasparta, Joan de la Rochelle, sant Jaume de Marchia, sant Bernardí de Sena i sant Joan de Capestrano (de l'Orde dels Menors); i a sant Vicenç Ferrer i Jaume de Voràgine (o de Varazze) de l'Orde de Predicadors, entre altres cèlebres predicadors de l'Europa medieval.

Aquest nou *Repertorium sermonum ad laudem sancti Francisci* esdevé un

valuós instrument de treball per als investigadors de la història de la predicació, del franciscanisme i de la hagiografia per l'enorme quantitat de dades i notícies que ens aporta i, també, per les possibilitats de noves recerques que suggereix.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFMCap.

Estudios mindonienses, núm. 29 (2013) 728 pp. con ilustraciones.

Fiel a la cita de cada año y a pesar de la crisis económica, aparece este anuario de estudios histórico-teológicos de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol, que tras la presentación del obispo de la diócesis Mons. Manuel Sánchez Monge, sobre el *Concilio Vaticano II, como brújula para la Iglesia de nuestro tiempo* – con ocasión de la celebración del 50 aniversario de dicho Concilio– contiene entreverados con algunos trabajos teológicos, los siguientes artículos que interesan a la historia eclesiástica de Galicia: E. CAL PARDO, *Calendarios medievales de la Catedral de Mondoñedo* (pp. 9-64), que presenta dos interesantes calendarios medievales sobre pergamino que se guardan en el archivo de dicha catedral; M. SÁNCHEZ YÁÑEZ, *Historia de San Sadurniño* (I), que trata de los orígenes de las diócesis Britaniense y Dumiense, respecto al arciprestazgo de Trasancos (pp. 221-286); A. CHARLON-C. MANUEL, *Domus Ecclesiae. Año primero (1963-64)* (pp. 341-518) reedita el primer número de la revista *Domus Ecclesiae*, en el 50 aniversario de la inauguración del edificio diocesano de Ferrol -dotado de capitalidad diocesana en 1959- llamado también *Domus Ecclesiae* (1963-2013), con índice onomástico y profusamente ilustrado con abundante material fotográfico; P. J. GONZÁLEZ RODRÍGUEZ en *Aproximación a las pinturas de la ermita de San Antonio de la Cabana (Ferrol)*, estudia las pinturas halladas en 2006 en dicha ermita, patrimonio de la diócesis de Mondoñedo, que son de los siglos XVII-XVIII, (pp. 555-578); E. LÓPEZ MORÁN en *El monasterio femenino de San Esteban de Chouzán y su dependencia de Osera* (pp. 579-602) trata de dilucidar aunque sin éxito, si este monasterio era cisterciense o benedictino, puesto que si por una parte sabemos durante siglos dependió de la abadía cisterciense de Osera, por otra sabemos que en 1499 fue unido al nuevo monasterio de benedictinas de San Payo de Antealtares, de Santiago de Compostela; E. ZARAGOZA, aporta catorce documentos inéditos del Archivo Histórico Nacional, de Madrid, sobre la reforma de los monasterios benedictinos gallegos y del de Silos y sus prioratos (1496-1530) (pp.657-688). Cierra el volumen un repertorio de los libros publicados sobre Galicia en 2012 y diversas recensiones. De manera que en su conjunto este volumen es una buena aportación a la historia de estos lugares eclesiásticos y monásticos concretos, especialmente de Galicia, lo cual es de agradecer.

E. ZARAGOZA

Josep NADAL I GUIU, *Un sacerdot camí del martiri*, Bisbat de Lleida, 2013. 95 p.

Josep Nadal i Guiu va ser un sacerdot de la diòcesi de Lleida, nascut a Belllloc d'Urgell el 25 de juliol de 1911. Ordenat sacerdot a l'any 1935, va ser destinat a la parròquia de Monsó on patí el martiri un any després, el 12 d'agost de 1936 amb el seu company José Jordán. Els dos van ser beatificats a Tarragona el 13 d'octubre de 2013.

Aquest llibre recull el diari íntim de Josep Nadal, des del 20 de febre de 1936, data de les eleccions generals on va triomfar el Front Popular, fins al 9 d'agost de 1936, dos dies abans de la seva captura pels milicians. Aquest diari recull la preocupació del seu autor pel que està succeint, reflexions espirituals i el dia a dia a la seva parròquia de Monsó. També recull l'esclat de la guerra civil, els seus temors i la seva disposició al martiri. A més, sempre menciona a mossèn José Jordán, el que seria el seu company al martiri. El diari es complementa amb el relat de la seva execució.

El llibre conté, a més, un apèndix amb les cartes de comiat escrites per ell i el seu company José Jordán.

Borja HIDALGO CALLEJA

Monestirs i territori. 1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles, Banyoles, 2013, 166 pp., con ilustraciones.

Se trata del *Quadern 33*, publicado por el Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, que tras la presentación de J. A. Abellán, presidente del Centro de Estudios Comarcales, y la introducción de Lluís To y Jordi Galofré, recoge las ponencias habidas en el coloquio celebrado con ocasión de la celebración del 1200 aniversario de la fundación del monasterio de Sant Esteve de la localidad de Banyoles, el primero en toda España que ya en el 812 elegía su abad a tenor de la regla de san Benito. La primera ponencia a cargo del abad de Montserrat, Josep M. Soler, que es quien abrió las sesiones del Coloquio, trata magistralmente de la actualidad de la figura y de regla de san Benito. Le siguen dos ponencias sobre el monacato antiguo (SS. II-XII), una sobre el masculino (Lluís To) y otra sobre el femenino (K. Stöber), y las demás, que tratan de diversos aspectos del monacato en Cataluña, desde el origen del monasterio de Banyoles (Lluís To) hasta las fundaciones monásticas propiciadas por la aristocracia catalana (A. Catafau), pasando por la preocupación cultural y cristianizadora de los benedictinos (P. Bertrán-R. Lluch), la arquitectura monástica entorno al año 1000 (E. Carbonell), los orígenes de la fundación feudal del monasterio de Banyoles (J. M. Reyes) y la conferencia conclusiva de dichos coloquios (E. Zaragoza) que pergeña la trayectoria del monasterio de Banyoles –que fue colegio y noviciado común durante muchos años– dentro de la Congregación Benedictina Claustral Tarraconense (1215-1835) hasta la exclaustación general de 1835-36. De manera que en su conjunto este volu-

men es una buena aportación al conocimiento e importancia del monacato antiguo en general y a la del monasterio de Banyoles en particular. Por lo cual hemos de felicitar a los coordinadores, tanto por la iniciativa de dedicar estos coloquios a la efemérides fundacional del monasterio de Banyoles, como por la publicación de sus ponencias en estos tiempos de severos recortes económicos, también para la cultura.

E. ZARAGOZA

Pedro ALONSO DE BURGOS, *De la misericordia de Dios, De la inmortalidad del alma y Vida y alabanza de la Virgen María*. Edició a cura de: Ernest Zaragoza Pascual. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2013. 307 pp.

El doctor Ernest Zaragoza Pascual va començar fa trenta cinc anys la tasca de donar a conèixer l'obra de Pedro Alonso de Burgos, monjo i ermità de Montserrat i un dels principals representants de la espiritualitat de la congregació Benedictina de Valladolid al segle XVI. Nascut entorn l'any 1500 a la província holandesa de Zelanda, va estudiar a Lovaina i va arribar a ésser cortesà de Carles V. Després d'una visita a Montserrat l'any 1535, va decidir deixar el món i fer-se monjo, per més tard, retirar-se a una de les ermites de la muntanya on viurà fins a la seva mort l'any 1572.

En aquest darrer llibre, el doctor Ernest Zaragoza Pascual tradueix del llatí original tres de les obres, les referides al títol del llibre. Cadascuna de les obres disposa, a més d'una introducció que la contextualitza a més de la introducció general al començament del llibre.

La primera d'aquestes obres, *De la misericordia de Dios*, es tracta d'una obra didàctica on Pedro Alonso de Burgos vol demostrar la gran misericòrdia que té Déu envers els homes. Ho fa comentant passatges de l'Antic i Nou Testament que comenta i amplia amb textos dels Pares de l'Església. Per reforçar aquesta idea de misericòrdia, el to del llibre es alegre i optimista.

El segon llibre, *De la inmortalidad del alma* es un tractat també didàctic i moralitzant on Pedro Alonso de Burgos vol demostrar la immortalitat de l'ànima. Ho fa creant un diàleg entre un saduceu, que no creu en la resurrecció, i d'un cristià. Durant aquesta conversa, el saduceu demana al cristià que demostrï la immortalitat de l'ànima i el cristià ho fa, primer, amb la raó, esponant les conclusions dels filòsofs clàssics sobre l'ànima, i després a través de la fe, mitjançant passatges bíblics i exemples dels Pares de l'Església.

El tercer llibre *Vida y alabanza de la Virgen María* es una biografia de la Verge a partir dels evangelis. Completa la biografia amb textos dels apòcrifs de la Infantesa de la Mare de Déu i de l'Assumpció. No comenta, en canvi, la vida de la Sagrada Família a Nazaret; passant de la infantesa de Jesús directament a la seva vida pública. Finalitza el llibre amb un apèndix amb cartes apòcrifes de Dionís l'Areopagita i Sant Ignasi d'Antioquia.

Aquest llibre té una doble vessant. La primera, històrica, ja que permet al

lector apropar-se al pensament espiritual dels monjos benedictins del monestir de Montserrat al segle XVI: La segona vessant, espiritual, on el lector pot gaudir de la lectura d'un llibre dedicat a la contemplació de Déu.

Borja HIDALGO CALLEJA

Francisco José GUERRERO CAROT, *Un cruzado contra el Liberalismo: Aguilar y Serrat (Manlleu 1826-Segorbe 1899), Obispo de Segorbe, Ayuntamiento de Segorbe*, 2013, 569 pp.

El llibre, fruit madur d'una llarga tesi doctoral i premi d'investigació María de Luna, es divideix en quatre parts, on es presenta successivament la vida, el pensament i l'obra escrita d'aquest personatge important de la església espanyola del segle XIX, per acabar amb una relació dels records deixats i els homenatges rebuts després del seu traspàs. Acompanya el llibre un CD amb dinou annexos documentals de força interès, que en aquest format no allarguen innecessàriament el volum del llibre imprès ni el seu cost.

En la introducció, l'autor fa unes consideracions sobre el coneixement ben documentat dels prelats de l'època d'Aguilar fins fa uns anys i cada vegada més estudiat, i unes altres sobre el gènere literari de la biografia i els conjunt de motius que el van portar a estudiar la figura d'Aguilar, entre els quals destaquen el coneixement que en va anar adquirint a través de la seva llarga experiència d'arxiver i bibliotecari de l'ajuntament de Sogorb i la seva llarga trajectòria d'estudis i publicacions sobre la vall del riu Palància.

L'autor segueix la vida d'Aguilar des dels seus primers anys a Manlleu. D'una família molt pobra de pagesos i teixidors, també ell treballà des de molt jove i va anar trobant camí per pagar-se i seguir uns estudis que acabaren al prestigiós seminari de Vic. L'autor desfà alguns malentesos de les circumstàncies que portaren al fet que fos cridat per ajudar a la revitalització del monestir de l'Escorial, dóna bona notícia de la seva intervenció en l'arrencada d'un projecte catòlic d'estudis superiors a Madrid i de la seva presència posterior al seminari de Còrdova, d'on fou cridat a presidir la diòcesi de Sogorb, que regentà durant dinou anys.

La seva activitat literària, començada ja a Vic en fullets, sobre diversos punts de la doctrina catòlica, especialment els que llavors demanaven especials aclariments, eren escrits tant en català com en castellà. Començant pel que diu d'aquests fullets i continuant amb altres notícies sobre el seu amor a la llengua catalana, l'autor no dubta a qualificar Aguilar com un dels precedents de la *Renaixença*.

Els llibres publicats llavors i més tard són objecte d'una acurada descripció i de quadres que ha preparat l'autor per facilitar-ne el coneixement. Sobretot, foren fullets en l'època de Vic (22 d'un total de 35) i llibres en les de Madrid i Sogorb (21 d'un total de 30), amb un parèntesi en la seva estada a Còrdova. Però a part d'aquestes publicacions, son molt nombrosos, i també explicats amb

deteniment, els seus articles en la premsa periòdica, així com en el Butlletí del bisbat de Sogorb, que començà a publicar ell mateix.

La part més llarga del llibre l'ocupa la presentació del pensament d'Aguilar, tret dels seus escrits publicats, la seva correspondència, les seves relacions amb altres eclesiàstics i les discrepàncies de vegades cridaneres d'altres persones públiques, en el to que s'estilava en el moment. Destaca, entre altres coses, la seva especial fidelitat al papa Pius IX i als seus ensenyaments, gens diferent a la de molts altres prelats. Però l'anàlisi de l'autor sobre aquest i altres aspectes del seu pensament és molt més àmplia i rica del que es podria resumir aquí.

El llibre és d'una acurada presentació que fa agradable la seva lectura. En contrast amb això, només una anècdota, per acabar, i certament perdonable als correctors de proves: en un lloc que no hem anotat, en la transcripció d'un breu text d'Aguilar en català, se'ls ha escapat la paraula «soviet» on certament havia de dir «sovint».

Enric MOLINÉ

Antonio OLIVA SALA, *José Maria Bocabella Verdager, fundador y artífice del Templo de la Sagrada Familia*, Asociación Verdad y Justicia, Barcelona, 2013, 475 pp.

El llibre d'Oliva Sala té per objecte reivindicar la figura de Bocabella Verdager, ja coneguda dels estudiosos però segurament no tant del públic en general, com a inspirador i fundador de la actualment basílica de la Sagrada Família. Ens informa amb gran detall que Bocabella era un impressor i llibreter barceloní de prestigi ubicat al desaparegut carrer *dels Cotoners*, prop de l'actual plaça de San Jaume, una impremta que remuntava els seus orígens a l'any 1770.

Catòlic fervent, Bocabella fou especialment sensible a la devoció a Sant Josep que l'any 1862 havia rebut un especial impuls del papa Pius IX. Un moment especial de la seva vida tingué lloc durant una llarga estona d'oració que féu l'any 1865 a Montserrat davant un quadre de la Sagrada Família, on tingué la inspiració de fundar una associació de fidels que cada dia encomanessin a Sant Josep les intencions del Sant Pare, com ell feia des que l'any 1862 havia escoltat unes paraules seves que ho demanaven. Amb fra José Maria Rodríguez Bori, de l'Orde de la Mercè, després d'aconseguir convèncer-lo no sense dificultats, demanaren al bisbe de Barcelona l'aprovació de l'*Asociación espiritual de devotos del glorioso patriarca San José*, i també la publicació del seu butlletí amb el títol de *El Propagador de la devoción a San José*, coses que el bisbe concedí l'any 1866, un any després d'aquella petició.

El butlletí és publicà per primera vegada, imprès en l'establiment de Bocabella, el desembre de l'any 1866 amb una edició de 25.000 exemplars que s'adreçava a tot Espanya i les seves possessions d'ultramar, incloses les illes Filipines. L'any 1868 eren 20.000 els subscriptors i el 1871 uns 400.000. Amb el títol canviat de *Temple*, es continuava encara imprimint l'any 2013.

Un altre moment determinant de la seva vida fou la participació amb la seva família en la peregrinació que l'any 1871 es féu a Roma amb motiu dels 25 anys de pontificat de Pius IX. La seva estada a Roma s'allargà, visità moltes capelles dedicades a Sant Josep i anà fins a Loreto, on l'impressionà especialment la gran basílica.

De tornada a Barcelona ja portava al cap que seria força important per a Barcelona tenir una església especialment dedicada a Sant Josep i a la Sagrada Família. I aquí comença un llarg itinerari personal que el portaria fins i tot a comprar els terrenys per al futur temple. El 1882 encarregava un avantprojecte a l'arquitecte de la diòcesi i després de la renúncia d'aquest per unes discrepàncies constructives, a l'arquitecte Gaudí.

El relat va posant el lector en contacte amb l'ambient de l'època dels fets que relata, vistos des d'una determinada perspectiva però ben orientatius. I el material sobre el qual es basa és amplíssim, incloent-hi una llarga presentació dels antecedents genealògics de Bocabella i de la història de la seva empresa familiar des d'orígens remots, sempre ben documentats. Els capítols del llibre van acompanyats d'una gran profusió d'il·lustracions que ens presenten reproduccions de documents originals, quadres, gravats i fotografies. La redacció, alguna vegada potser repetitiva, és però en conjunt d'una gran riquesa i el llibre un pou d'informació sobre uns aspectes potser no ben coneguts sobre els orígens del temple expiatori de la Sagrada Família.

Enric MOLINÉ

Jorge Alberto JORDÁN FERNÁNDEZ, *Los conventos de la Orden de los Mínimos en la Provincia de Sevilla. Historia, Economía y Arte (Siglos XVI-XIX)*. Sevilla, Diputación de Sevilla – Servicio de Archivo y Publicaciones, 2013. 306 pp.

Esta monografía, basada en la tesis doctoral del autor, recibió un accésit en la secció de historia del concurso «Archivo Hispalense 2011». Tras una breve introducción sobre el método de investigación adoptado y unas páginas de presentación sintética del fundador (San Francisco de Paula) y de la Orden de los Mínimos en sus tres ramas (frailes, monjas y terciarios), el autor aborda la presencia de los mínimos en Andalucía, la división de la inicial Provincia monástica andaluza en Provincias de Granada y Sevilla, y, más pormenorizadamente, el alcance del reduccionismo borbónico a finales del siglo XVIII respecto a los conventos objeto de su estudio. Hay que aclarar que tales conventos son los situados en la provincia administrativa de Sevilla, que no equivale a la provincia monástica o religiosa homónima. No resulta esta una aclaración superflua, cuando hasta el propio prologuista de la obra cae en la trampa de la confusión.

El núcleo de la obra está constituido por el examen detallado de cada uno de los diez conventos (Écija, Sevilla-Triana, Arahál, Osuna, Puebla de Cazalla, Aznalcázar, Utrera, Estepa, Morón de la Frontera, Sevilla-Colegio). De cada uno de ellos se acomete, con cierta pretensión de exhaustividad, la historia, los

aspectos económicos (propiedades y rentas) y el patrimonio artístico (descripción, en la medida de lo posible, del edificio conventual y especialmente de la iglesia y su ornamentación). A ello sigue, para cada convento, una relación de fuentes y bibliografía. El resultado es necesariamente desigual, como desigual fue la importancia que cada convento tuvo y desigual la entidad de la documentación relativa conservada. Aun dentro de estos límites, la aportación resulta especialmente novedosa en la vertiente de la economía conventual, resultado de la seria labor indagadora efectuada por el autor en los archivos, particularmente en el Archivo Arzobispal de Sevilla.

Un tercer apartado lo dedica el autor a noticias sobre frailes destacados por sus virtudes o doctrina. Es, sin duda, la parte más perfectible del libro. Despachar, por ejemplo, en ocho líneas al maignanista o *novator* Padre Nájera, cayendo todavía en el erróneo desdoblamiento de tío y sobrino apuntado por Matute y propagado por la Espasa, es difícilmente excusable, pudiendo sólo acogerse la atenuante de ser el objeto primordial de la obra los conventos y no los religiosos.

El libro concluye con el examen de los últimos años de la presencia mínima en la provincia sevillana, con particular referencia individual a los religiosos que, de buen grado o forzosamente, abandonaron sus conventos. En las conclusiones el autor ha incluido, para una visión de conjunto, unos útiles cuadros sinópticos (evolución del número de religiosos, distribución por cultivos de las fincas que poseían los frailes, origen de los ingresos de cada convento). Siguen unos apéndices donde se listan conventos, Provinciales (de Andalucía, de Granada y de Sevilla) y religiosos exclaustros.

El estudio de Jordán constituye un verdadero arsenal de datos, una obra de consulta obligada para quien en el futuro emprenda nuevos estudios sobre alguno de los diez conventos sevillanos. La edición, acorde con la colección en la que se integra, es pulcra, sobria (apenas una decena de ilustraciones en blanco y negro) y asequible.

J.M. PRUNÉS

M. G. APARICIO VALERO, *Regalismo borbónico e historia crítica. Las comisiones de archivos: su recopilación documental (1749-1756)*, Valencia, 2013, 678 pp.

Som davant d'un llibre important, fruit madur d'una tesi doctoral treballada durant força temps, el nucli del qual és el que assenyala el seu subtítol: la recopilació documental impulsada pel govern espanyol mitjançant unes *comisiones de archivos* que havien de resseguir els arxius eclesiàstics, amb la finalitat de recollir amb detall la documentació antiga que es podria utilitzar per reclamar i obtenir de la Santa Seu un patronat universal sobre els beneficis eclesiàstics, de l'estil del que s'havia adquirit molt abans per als territoris de l'antic regne de Granada i els d'Amèrica. Tot això s'esdevenia a la primera meitat del segle XVIII

i acabaria l'any 1753 amb un concordat entre l'Estat espanyol i la Santa Seu que es considera molt favorable al primer: l'elecció pontificia dels candidats a alts càrrecs eclesiàstics i moltes de les coses que l'envoltaven quedava tan reduïda que pràcticament desapareixia.

Tot això s'emmarca dins el que diuen les primeres paraules del títol del llibre: el *regalisme borbònic*, l'afany de l'Estat, que venia de lluny però ara s'accelerava, de controlar aspectes organitzatius importants del funcionament de l'Església, sens dubte amb bones intencions i sens dubte també per instrumentalitzar-la al seu favor sempre que calgués. Aquesta pretensió venia de lluny, era encara més decidida en els territoris que havien adoptat diferents versions del protestantisme i en altres confessions cristianes no catòliques, creixé molt al segle XVIII i tampoc no era exclusiva de la dinastia borbònica, perquè l'austriaca donà a Àustria molts passos en la mateixa direcció.

El cos del llibre se centra en l'establiment i les realitzacions de les *comisiones de archivos* esmentades més amunt, després de dedicar un bon espai a donar notícia dels seus antecedents. D'una banda hi ha les queixes de l'Estat, compartides per molts eclesiàstics espanyols, contra el que considerava invasions del pontificat en referència sobretot a la provisió de beneficis però també a les pensions amb què es gravaven i a la gestió de les dispenses matrimonials; queixes no sempre desproveïdes de bones raons, ja que aquell estat de coses revertia amb freqüència en el nomenament de persones poc adequades i amb aspectes que hom gosaria a qualificar com una mena d'extorsió econòmica per part de la cúria romana; i encara s'afegia a tot això el que es considerava com un tracte discriminador respecte al que la Santa Seu tenia amb les monarquies francesa i portuguesa. D'altra banda, la Santa Seu es queixava de la interferència de l'Estat en assumptes que considerava d'exclusiva competència eclesiàstica, d'exigències ocasionals i extemporànies d'un permis especial per implementar algunes de les seves prescripcions, l'anomenat *regium exequatur*; i protestava també de la utilització dels *recursos de fuerza* que feia en últim extrem.

Els antecedents de les reivindicacions de l'Estat que segueix l'autora des de l'any 1632; la sensibilitat i el treball dels estudiosos, i després de les institucions, del segle XVIII per a recollir i difondre l'extens fons documental del país com a base per a un coneixement seriós de la història; els acords insuficients i de curta durada dels concordats de 1717 i 1737. Tot això és tractat amb detall i rigor, i ocupa gairebé les primeres dues-centes pàgines del llibre.

Les altres quatre-centes entren ja en les indagacions sobre el Real Patronato començant per l'establiment de les ja esmentades *comisiones de archivos* i continuant amb la descripció detallada del seu treball entre els anys 1749 i 1756, diòcesi per diòcesi, amb dades abundants sobre les persones que s'encarregaren de fer aquells reculls, dels ajudants que es buscaren, de les seves relacions amb els qui els havien demanat els informes, dels resultats obtinguts i les notícies que proporcionen els documents recollits, així com els arxius on es conserven ara.

Així i tot, aquest esforç de recollida de material sembla però que no va influir en les negociacions per al concordat de 1753. Havia anat creixent fins aquella data i no s'abandonà immediatament, perquè moltes gestions estaven ja

mig fetes o quasi acabades. Però disminuï després ràpidament i acabà estroncant-se del tot, una vegada perdut l'objectiu que l'havia posat en marxa.

Des del punt de vista de la història, aquest ingent aplec de documents tenia molta importància. Però tingué també molt poques conseqüències perquè, malauradament, fou mal conservat, es dispersà en part i se'n perderen algunes parts, desaprofitant així una gran oportunitat per al coneixement de la història del país. Malgrat tot, es pot encara recuperar en bona part, i el llibre present és una bona guia per a poder-ho fer.

Hom troba a faltar en aquest notable llibre de la Dra. Maria Gloria Aparicio uns bons índexs analítics i onomàstics, precisament per la seva qualitat i perquè sens dubte està destinat a ser durant molt de temps una obra bàsica de consulta. El llibre ha estat ben encertadament guardonat amb el *Premio Humanismo e Ilustración 2013*, que patrocina el *Colegio de Corpus Christi* de València.

Enric MOLINÉ

Pere CARDONA, OFMCap, *El convent de framenors caputxins de Manresa 1582-2007*, Manresa, CEB, 2014, 502 pp.

El autor, conocido ya por su monografía sobre la presencia de los capuchinos en la ciudad de Tarragona y como vice-postulador de las causas de beatificación y canonización de los capuchinos catalanes masacrados *in odium fidei* en la guerra civil española (1936-39), nos regala ahora –prologado por el también capuchino y manresano, Valentí Serra de Manresa, historiador indiscutible de los capuchinos de Cataluña y Baleares, la historia del convento de capuchinos de la ciudad de Manresa –escrita en idioma catalán– desde su fundación en 1582 hasta su cierra en 2007. Para ello, se sirve de los archivos de la Provincia Capuchina de Cataluña, de la Seo de Manresa, del Centro Excursionista del Bages y del Comarcal de Manresa, de cuyos fondos consultados nos da el catálogo de los manuscritos y fuentes impresas y de la bibliografía temática, aun de publicaciones periódicas. Por el libro pasa toda la historia del convento manresano, desde su fundación en 1582, junto a la ermita de Sant Bartomeu, y la huerta a ella pegada, que fue agrandándose a partir de 1606, como también los edificios conventuales a partir de 1609 y la nueva iglesia inaugurada en 1676. Asimismo refiere con detalle y gran número de citas eruditas, las ocupaciones comunes de los capuchinos, en Manresa y los pueblos de la comarca, a saber: la predicación, el confesionario, la asistencia a la Tercera Orden Franciscana Secular (ca. 1689), el servicio de los enfermos en tiempo de epidemia, subsistiendo a base de las limosnas recogidas y de la ayuda del Ayuntamiento, puesto que eran considerados pobres de solemnidad. También refiere los pleitos que tuvieron con sus vecinos los jesuitas, por no querer desprenderse de la cueva de su huerta, que aseguraban era la verdadera cueva de san Ignacio, a cuyo pleito el autor emplea muchas páginas. Habla también, como no podía ser menos, de la vida interna y externa de la comunidad en el siglo XVIII, de las

devociones particulares, del derecho de asilo, de las limosnas y donaciones, las disputas por el agua, las alteraciones de la Guerra con Francia (1793-95) y las tres exclaustaciones del siglo XIX (1809, 1820, 1835), quedando finalmente el edificio abandonado en 1835, que después pasó a ser propiedad del Ayuntamiento, que en 1850 lo destinó a asilo de ancianos. Luego trata extensamente de la restauración de la vida capuchina en 1882 y de la estancia de los capuchinos expulsados de Francia en 1897, que permanecieron en Manresa hasta 1903, de cómo el convento fue noviciado desde 1915 hasta la guerra civil de 1936, en que fueron arrasados iglesia y convento y tres de sus frailes fueron asesinados. Tras la guerra civil, en 1939 se restauró la vida capuchina a partir de 1939, aunque no en el mismo lugar, trabajando los frailes en la catequética y estrenando nuevo convento e iglesia en 1960 (elevada a parroquia en 1968), donde permanecieron hasta el año 2007 que lo abandonaron, cediéndolo a la diócesis de Vic. Siguen: un apéndice documental con 18 documentos interesantísimos, un apéndice gráfico, un glosario y un índice onomástico completo. Cabe señalar que recoge en cada época la biografía de los frailes más relevantes de la comunidad, pero echamos en falta la lista de los guardianes o superiores de la comunidad, tan útil para fechar sucesos y documentos. Con todo debemos felicitar calurosamente al autor por su trabajo serio y paciente, pues se trata de la verdadera historia de la presencia e irradiación de los capuchinos en Manresa, aunque el autor en su humildad, la califique «una aproximación histórica».

E. ZARAGOZA

Valentí SERRA DE MANRESA, *Els frares caputxins de Catalunya de la Segona República a la Postguerra*, (a Col·lectània Sant Pacià, núm. 106), Barcelona, 2014, 374 pp.

El autor, archiconocido y máximo historiador de los capuchinos y capuchinas de Cataluña y Baleares nos regala su décimo volumen temático, que tras unas palabras de introducción, el prólogo del Dr. Joan Bada y el elenco de las fuentes manuscritas, impresas y de la bibliografía citada, comienza situando al lector el marco general cronológico que abarca su obra, que es la década (1931-1942). Prosigue historiando la trayectoria de los capuchinos ante los retos de la dictadura de Primo de Rivera, respecto de la catalanidad y de la Segunda República, respecto al anticlericalismo revolucionario creciente, que de manera dramática se desató del todo a partir de Julio de 1936 con el Alzamiento Militar y consiguiente Guerra Civil. Señala los destrozos que la persecución religiosa hizo en los conventos capuchinos, empezando por el incendio del de Sarrià, la conversión del de Pompeya en hospital de sangre y siguiendo por los de la Ajuda, Tarragona, Olot, Igualada, Arenys de Mar, Manresa y el colegio de Les Borges Blanques, así como la movilización de los jóvenes capuchinos, la dispersión de las comunidades, cuyos miembros se refugiaron en casas de familiares y bienhechores, que con peligro de su vida les acogieron y alimentaron, así como los

sufrimientos y muertes violentas de más una treintena de capuchinos y las peripecias de los que lograron salir de Cataluña y refugiarse sobre todo en Italia, Francia y la España franquista, y los del convento de Palma de Mallorca, único cuya comunidad no fue molestada, por caer en zona franquista. El padre Valentín merece nuestro mayor elogio, porque basándose siempre en testimonios escritos fehacientes de diarios, cartas y memorias de los acontecimientos generales y personales de quienes sufrieron aquellas situaciones, no silencia ni minimiza, como hacen algunos historiadores, ni el entusiasmo con que mucha gente, harta de tanto terror y desgobierno, recibió a las tropas de Franco, como liberadoras, ni la represión franquista respecto a la depuración ideológica. Después, refiere durante la postguerra, la restauración de los edificios conventuales y recuperación de bibliotecas y archivos y objetos litúrgicos, el paulatino retorno de los capuchinos exiliados, mermados en una cuarta parte, entre asesinados, fallecidos y defecciones, la reanudación de la vida comunitaria, las nuevas vocaciones y la escuela apostólica, la recogida de noticias para la iniciación del proceso de beatificación y canonización de los 29 capuchinos asesinados *in odium fidei*. Y la celebración del capítulo provincial de 1939, con la restauración de los estudios y de vida provincial, así como la proyección social y pastoral de los capuchinos hasta el capítulo de 1942. Cierra el volumen un apéndice fotográfico que muestra las nefastas consecuencias de la persecución religiosa en conventos e iglesias capuchinos, y dos índices toponímico y onomástico, muy útiles. Es de notar, que todo lo que escribe el autor lo justifica con documentación fehaciente guardada en diversos archivos, especialmente diarios, cartas y relaciones de los capuchinos coetáneos de los hechos, que sufrieron las adversas circunstancias y privaciones de la guerra y del exilio, importantísimos testimonios y declaraciones escritas muy valiosas para la historia y para la causa beatificación de los capuchinos catalanes, que el autor justifica en 318 notas eruditas. Por tanto esta obra es una muy fiel aproximación a la vida fraterna y ministerio pastoral de los capuchinos de Cataluña, la cruenta guerra civil y la persecución religiosa que sufrieron aquellos años, así como las vicisitudes de la recuperación de los edificios y de la vida conventual e influencia pastoral capuchina durante la posguerra, dándonos a conocer una década irrepetible de vida capuchina en Cataluña.

E. ZARAGOZA

Ernesto ZARAGOZA PASCUAL, *Historia del Instituto de Hermanas Capuchinas de la Madre del Divino Pastor II (1871 a 1982)*. Prólogo del cardenal Tarsicio Bertone. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014, 237 pp.

Medio siglo después de la publicación de la documentada biografía sobre el exclaustro-capuchino José Tous de Igualada (fallecido el año 1871 y beatificado en 2010) y sobre los primeros pasos de la Congregación de Hermanas Capuchinas de la Madre del Divino Pastor (fundadas en Ripoll el año 1850) que preparó en el lejano 1952 el Dr. Ernesto Ros Leconte, recientemente aca-

ba de ser editada la segunda parte de la historia de esta Congregación religiosa que abarca desde la muerte del fundador hasta el año 1982, elaborada por el experto historiador de la vida monástica y religiosa, Dr. Ernesto Zaragoza Pascual.

A lo largo esta nueva monografía (escrita con documentación espigada en varios archivos diocesanos, puesto que el archivo general de las capuchinas de la Divina Pastora fue incendiado durante la revolución y persecución religiosa de 1936), se examina la progresiva expansión de las capuchinas del beato Tous en las comarcas catalanas y su notable proyección fuera de Cataluña, primero en España (con la fundación de Bilbao en 1897) y después, movidas por su espíritu apostólico-educativo y misionero, también en los territorios de ultramar durante el generalato de la Madre Patrocinio Tobella (1914-1927); superiora general de talante muy exigente que llegó a ser denunciada por un buen número de religiosas por su carácter autoritario y vengativo. En efecto, el año 1926 se realizó una Visita Apostólica en el Instituto por graves irregularidades económicas y por haberse obstinado la Madre Tobella a implantar la Congregación en América en contra de la voluntad del Consejo General, puesto que esta expansión a ultramar comportaba el cierre de algunas casas de Cataluña para poder proveer de personal las nuevas fundaciones de Nicaragua (1920) y Cuba (1921).

Con profundidad y con gran maestría el Dr. Zaragoza analiza el impacto de las nuevas Constituciones de 1871 en la vida de la Congregación, puesto que se desmarcaban del espíritu del fundador (que inicialmente las había redactado desde la tradición clariana-capuchina) al ser ajustadas a las normas del papa León X contenidas en la Regla para las terciarias franciscanas (Cf. *Instituto de la Divina Pastora. Constituciones y Reglas*, redactadas por el presbítero diocesano D. Francisco de Paula Ribas y Servet, nombrado director del Instituto a la muerte del beato Tous). Estas nuevas Constituciones, ante la divergencia de interpretaciones de las finalidades apostólicas, ya comportaron en 1872 la separación de la casa de Madrid y que la beata Mariana Mogas, superiora de dicha casa matritense, bajo la protección del cardenal-arzobispo de Toledo fundase la Congregación de Franciscanas Misioneras de la Madre del Divino Pastor.

El año 1888 el Instituto de Terciarias Capuchinas de la Divina Pastora obtuvo el *Decretum Laudis* y, algunos años después, en 1902 fue agregado a la Orden capuchina por mediación de las gestiones realizadas por el cardenal capuchino José de Calasanz Vives y Tutó, gran amigo de las capuchinas de la Divina Pastora, y cardenal protector del Instituto los años 1911-1913.

Tiene un interés muy particular el capítulo dedicado al estudio del drama y el sufrimiento que comportó la persecución religiosa y Guerra Civil de 1936-1939, con la muerte *in odium fidei* de tres religiosas (Andrea Solans, Auxilio Noguera y Patrocinio Vilanova) que tienen en curso la causa de martirio ante la Congregación para la Causa de los Santos. Unos apéndices documentales, muy bien elaborados, ofrecen valiosos datos biográficos complementarios sobre un bien número de religiosas capuchinas de la Madre del Divino Pastor (cf. pp. 189-228).

Con esta nueva publicación, prologada por el cardenal Tarsicio Bertone, el Dr. Zaragoza enriquece el conocimiento sobre las nuevas congregaciones nacidas en la Cataluña decimonónica por iniciativa de los religiosos que sufrían la exclaustación y que contribuyeron a dar respuesta con nuevas fundaciones a las necesidades sanitarias y educativas de la sociedad del momento.

Valentí SERRA DE MANRESA, OFMCap.

Fra Valentí SERRA DE MANRESA, *Hortalisses i flors remeieres. Les herbes santes dels caputxins*, Barcelona, Ed. Mediterrània, 2014, 120 pp.

El ja conegut arxiver i historiador dels caputxins catalans, fra Valentí Serra de Manresa, que en altres ocasions ens havia regalat amb semblants obres temàtiques, com: *Els caputxins i les herbes remeieres* (4 edicions) amb receptes culinàries i remeis usats pels caputxins catalans, a base de plantes cultivades en les seves hortes conventuals, ara ens ofereix una aproximació a les principals tradicions agràries caputxines, extretes d'antics manuscrits i altres fonts, amb la qual cosa ens ofereix una bona contribució a la història del cultiu de verdures, plantes medicinals i flors dels caputxins catalans. Comença el llibre amb la introducció de l'autor per a situar la seva obra en la línia de les ja publicades anteriorment per ell mateix sobre el tema culinari i medicinal a base d'herbes remeieres. Segueix el pròleg del Dr. Miquel dels Sants Ylla-Català, de la Reial Acadèmia de Farmàcia Catalana, sobre les tradicions d'horticultura i floricultura caputxines. Després l'autor ens parla del conreu de la terra per part dels caputxins, oferint-nos per ordre alfabètic la fitxa de vint-i-nou hortalisses i una vintena de classes de flors cultivades a la caputxina, amb referència concreta a les hortes dels convents caputxins barcelonins del Calvari i de Santa Madrona, assenyalant, entre altres curiositats, el coneixement i la divulgació de la preparació de la terra, els adobs, la mena de verdures, flors i plantes més freqüentment cultivades pels hortolans caputxins –generalment germans llecs-, així com el moment més adient per la seva plantació, poda i recol·lecció, i també la recerca i aprofitament de les aigües, aportant els secrets de vint-i-set receptes i remeis a base d'herbes «santes», de les quals dona un interessantíssim glossari per als no iniciats en la matèria. De manera que aquesta obra, a més de curiosa, resulta útil tant per a la història de la horticultura i floricultura caputxines catalanes, com per a qui vulgui provar aquestes herbes medicinals segons les fórmules descrites, que és de suposar que són segures, però hauria estat bo, d'afegir a cada fitxa, la valoració de les mateixes en ordre a la seva seguretat i eficàcia, per evitar disgustos. Però felicitem ben de cor a l'autor, no solament per la seva acurada feina, sinó també per a la oportunitat del tema, en un moment en que l'ús de la medicina natural alternativa s'acreeix de manera imparable.

E. ZARAGOZA